

СВЯТИЙ ЄФРЕМ АНТІОХІЙСЬКИЙ (? - 545) ТА ЙОГО ЧАС

Протоієрей Костянтин
ЛОЗІНСЬКИЙ

Вивчення святоотецької спадщини є необхідною умовою для богословствування, оскільки праці Отців Церкви є не просто спробою осмислення Божественного одкровення але і належать до самого Передання. На сьогодні здавалося б немає недосліджених постатей отців, чії писання послужили формуванню православного богослів'я. І справді, ми добре знаємо творіння богословів древньої Церкви, чії імена наповнюють численні підручники з «Патрології». Однак, що робити коли творіння котрогось із Отців Церкви не перекладені на доступну широкому загалу мову або збереглися лише фрагментарно у працях інших церковних письменників? Саме до такої категорії і належить літературна діяльність святого Єфрема, патріарха Антіохійського - однієї з найвизначніших постатей православного богослів'я 6 ст, разом з св. Юстиніаном I Великим. Його творча спадщина нараховує богословські, полемічні, гомілетичні праці, а також листи. Втім, на жаль, жоден з творів св. Єфрема не зберігся повністю і переважно цитується в складі інших богословських пам'яток отців Древньої Церкви. Тому ми поставили перед собою **завдання** поступо-

В статті подана спроба аналізу христології та антропології св. Єфрема патріарха Антіохійського (6 ст.) на основі перекладених з грецької мови творів святителя: «Апологія Халкідонського собору», проповіді про те, що «Христос пізнав усе крім одного гріха», гомілій «про перлину» та проповіді «Про Каїна».

Повне зібрання праць святого знаходиться в декількох томах «Патрології Міня» і буде послідовно опрацьоване в наступних статтях.

Ключові слова: іпостась, природа (сутність), воля (сила), св. Кирило, єдиносущність.

*Archpriest Konstantin LOZINSKY
HOLY EPHRAIM OF ANTIOCH
(? -545) AND HIS TIME»*

The study of the heritage of the holy Fathers of the Church is an integral part of theology as a science, since the Orthodox Church preaches the teaching of Christ as we teach this Divine Revelation outlined in Scripture and Transmission. Fathers of the Church, like no other, were able in their works to convey the spirit of the gospel gospel, revealing to us the secrets of theology in simple,

во ознайомити тих читачів, які цікавляться витокami православного богослів'я із творчим доробком святителя Єфрема, почавши переклад та богословський аналіз його праць. Слід сказати, що серед сучасних православних богословів, чії труди доступні широкому загалу читачів, велику увагу богослів'ю св. Єфрема приділяють Сідоров О. І. [Сідоров А. І., с. 321-368] та Лур'є В. М. [Лур'є, В. М., с. 256 - 258], цілком справедливо вважаючи період 6 ст. не тільки мало вивченим в історії богослів'я Православної Церкви, але й ключовим для розуміння формування православної христології та антропології. Однак ці шановані дослідники не подають твори св. Єфрема в перекладі, спираючись лише на окремі цитати з його праць.

Переповідати життя та діяльність святителя Антиохійського не має потреби. Можна лише згадати про те, що до свого обрання на патріаршу кафедру він був цивільною людиною і займав посаду коміта Сходу в період правління Юстина I, а за св. Юстиніана I був поставлений предстоятелем однієї з величних кафедр Православної Церкви [Життя Святых., с. 73 - 75]. Цей факт як ніколи змальовує універсальність життя Древньої Церкви, де кожен з її членів повинен був бути готовим до виконання покликання Божого на всякому місці.

Зіштовхнувшись з поширеними в Сирії ересями – монофізитством (в його різних напрямках) та несторіанством, св. Єфрем використовуючи набутий на попередній посаді досвід всіляко боровся проти збурювачів

understandable definitions and concepts for us. An attempt is made to analyze the christology and anthropology of St. Ephraim of the Patriarch of Antioch (6th century) on the basis of the translated from the Greek language of the works of the saint: «Apology of the Chalcedon Cathedral», a preaching that «Christ knew everything except one sin», the homily «about the pearl» and the sermon «About Cain.»

In his writings, Saint Ephraim preaches primarily the zealot of the Orthodox faith from the attacks of monophysite heretics who incorrectly interpreted the Scriptures preaching that the Lord Jesus Christ was not the true God and true man. By advocating the Orthodox faith, established by the Ecumenical Councils, the saint places numerous places in the Gospel from which it is clearly seen that Christ possessed both nature: divine and human, and that they were united in the incarnation of the Son of God harmoniously. In the «Apology of the Chalcedon Cathedral», in addition to the traditional Chalcedony (Orthodox) doctrine of two nature in Christ, Saint Ephraim sets out the preconditions of the Orthodox doctrine of two wills. The preaching that «Christ has learned all but one sin» is dedicated to the perfect combination of divine and human nature in Christ. In the homily, which can be combined with the name «about the pearl» the saint reveals the doctrine of the hypostasis combination of nature in the Son of God. In the sermon «About Cain» St. Ephraim reveals the subject of the punishment

суспільного спокою [Карташев А. В., с. 245]. Тут потрібно зауважити, що еретичні хвилювання зачіпали не тільки церковну сторону життя візантійського суспільства, але й загрожували державним інтересам. Тому проти особливо активних еретиків, діяльність яких не обмежувалася богословським поприщем, державою іноді застосовувалися поліційні методи, втім говорити про релігійні переслідування в повній мірі не варто, адже очільники неправославних спільнот висилалися у віддалені монастирі без фізичних покарань. Держава просто не могла собі дозволити заворушення в провінціях економічно важливих для добробуту великих міст і столиці.

Втім святий Єфрем боровся з еретиками спираючись більше не на силу влади, а на силу православного віровчення, свідченням чого є фрагменти з його творів, перекладені з старогрецької мови на українську в даній статті. Увазі читачів пропонуються перші з творінь св. Єфрема, які знаходяться у фундаментальній праці «Грецька Патрологія аббата Міня» том 86 частина 2.

Коротко про богословську складову цих творів.

Святий Єфрем, який жив в епоху гострих христологічних суперечок між православними та монофізитами є яскравим представником т. зв. «неохалкідонізму», богословського напрямку, який продовжував пояснення способу єднання природ у Христі, розпочату в 451 р. Він не був самотнім в цій важкій полемічній праці. Слід зауважити, що 6 ст. це період в якому діяли такі непересічні богослови та мислителі як св. Юстиніан I Великий, Леонтій Візантійський та гурток умовно названий «скіфськими монахами». Всі вони прагнули не просто пояснити православну христологію викладену отцями Вселенських соборів, але й примирити монофізитів з Церквою, спираючись на спільний для обох полемізуючих сторін ґрунт – твори св. Кирила Олександрійського. Саме тому відмітною рисою богослів'я святителя є часті посилання на місця з творів св. Кирила та їх пояснення.

Отже перейдемо до праць св. Єфрема [Migne J. P., col. 2104 – 2109]. «Апологія Халкідонського собору» містить крім тради-

of sinners and the eternity of torment.

The main thing that interests us in the works of St. Ephraim is a Christology based on the basic principles of the theology of the Fathers of the Chalcedon Cathedral in 451 and the Christology of St. Cyril of Alexandria on the way of unity of nature in Christ.

The complete collection of the works of the saint is in several volumes of «Minologic Patrology» and will be consistently elaborated in the following articles.

Key words: *hypostasis, nature (essence), will (force), St. Cyril, uniqueness.*

ційного для халкідонітів (православних) вчення про дві природи в Христі, передумови вчення про дві волі. При чому дія людської волі (в т. ч. і в Христі) сама по собі не є гріховною або праведною, оскільки є властивістю душі, котра може схилитися до добра або до зла самостійно.

Проповідь про те, що «Христос пізнав усе крім одного гріха» присвячена досконалому з'єднанню божественної та людської природ у Христі.

В гоміліях, які можна об'єднати назвою «про перлину» святий розкриває вчення про іпостасне об'єднання природ в Сині Божому.

В проповіді «Про Каїна» св. Єфрем розкриває тему покарання грішників і вічності мук.

Головне, що цікавить нас в творах св. Єфрема – це христологія, яка базується на головних засадах богослів'я отців Халкидонського собору 451 р. Це єдність і тотожність особи Господа Ісуса Христа, Який народився предвічно від Бога-Отця і в часі від Пресвятої Діви; а також вчення про дві природи в Христі, які без змін поєднуються в одній іпостасі: «...згідно з Григорієм та іншими Отцями вкупі з Кирилом ми кажемо, що Христос подвійний у природі, і згідно з думкою того самого Кирила не подвійний іпостасно, адже Бог Слово залишився таким (ним) і після втілення»¹.

В цьому святитель повністю наслідує св. Юстиніана Великого з його терміном «воіпостасність», винайденим в дискусіях гуртка придворних богословів [Лозінський К, прот, с. 249]. Сповідуючи досконалість Христа в божестві і людстві св. Єфрем навчає, що «Христос має досконалу подвійну природу і не втратив жодної з них; і (Він) з'явився на землі не як напівбог і не як напівлюдина вознісся на небеса»². Ця досконалість обох природ свідчить про їх непошкодженість в результаті іпостасного поєднання: «Син народжується без сімені і дві протилежності однієї іпостасі сутнісно єднаються у кожній з природ»³. Після свого втілення Христос є досконалим за божественною природою, оскільки Він зберігає всі її властивості: «Оскільки у Божественній природі ми називаємо різні властивості, наприклад, нествореність, безпочатковість, незмінюваність, неописуваність, нерухомість і все таке інше»⁴.

Що ж до повноти людства у втіленому Христі, то підтвердженням цього є те, що «(Він) єдиносущний нам у будь-який

¹ Святого Єфрема (слово) на перлину (Мф. 6, 17).

² Там само.

³ Святого Єфрема з проповіді на перлину супроти Маркіона.

⁴ Св. Єфрема, єпископа Антіохійського, з 3-ої книги, супроти Севера.

спосіб (повністю, всеціло), крім лише гріха»⁵. На доказ такої думки св. Єфрем цитує окремі місця з Святого Писання про неопалиму купину та трьох отроків у печі: «одна і неподільна на Сінаї сутність купини, (була) охоплена вогнем, і сила вогню зовсім не шкодила кущеві, так і в єдиній особі Христа безсумнівно присутні божественна і людська властивості»⁶; «людська природа цих юнаків майже в усьому була з'єднана з природою вогню і матеріальний вогонь не заподіював шкоди ні їм ні їхнім властивостям душі, натомість Азарій був досконалим у вогні і в людстві, так що нам про Еммануїла слід думати, що Його вогонь божества, як дух, з'єднаний з душею і тілом, освятив усе це і не применшив, одначе, сутності душі і тіла»⁷.

Про досконалість природ у Христі свідчить Його єдиносущність Богу-Отцю і народження від Богородиці, тобто догмат проголошений ще на 1 Вселенському соборі і підтверджений халкидонськими отцями: «Двома природами наділена перлина, щоб явити Христа, що (по-перше) Він є Бог-Слово і (по-друге) людина, народжена від Марії. І Він не мав природи частково, бо ж не був якоюсь іншою живою істотою. З досконалого досконалий; з людини людина; з Бога Бог; з Діви Христос». Це також є свідченням незмінності Христа як Одного з Тройці, Який залишається єдиносущним Отцю і святому Духу»⁸.

Втім ставши людиною Христос залишається безгрішним: «(Він) єдиносущний нам у будь-який спосіб (повністю, всеціло), крім лише гріха»⁹ та нетлінним: «Ця сила (воля), що проявляється за природою, не називається ні гріхом, ні справедливостю, а є здатністю душі (бажанням). Якщо ми схильні до Божої настанови, то наша воля називається божественною за дією, а де вона схильна чинити послух лукавому, то з цілковитою слушністю називається плотською»¹⁰.

Христос залишився безгрішним після Свого втілення тому, що коли Він ходив по воді то ця дія свідчила про: «іпостасне з'єднання (двох природ), тож не слід одважуватися казати, що плоть, відтак, за своїми властивостями не була досконала.., так твердити означає проявляти лукавство (зло) і нечес-

⁵ Його ж (Єфрема) бесіда на слова апостолів: «Він (Христос) усе спізнав, крім одного гріха».

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ З проповідей великого Єфрема на (розповідь про) перлину 1.

⁹ Його ж (Єфрема) бесіда на слова апостолів: «Він (Христос) усе спізнав, крім одного гріха».

¹⁰ Св. Єфрема, єпископа Антіохійського, з 3-ої книги, супроти Севера.

тя»¹¹. Таке поєднання в Христі двох природ зробило Його як людину нетлінною.

Антропологія св. Єфрема базується на його ж христології. Людина будучи створена «за образом і подобою» має особисту волю, яка зберігається в душі: «вона (душа) має одну мислену і розумову істотним чином вольову силу (волю), яку отримала для засвоєння і виконання божественних настанов»¹². Так само як і в Бога, в людській душі є здатність волі до дії. Ця здатність волі людини діяти є сама по собі нейтральна і виявляється лише в обранні того шляху, яким людина бажає йти по життю. «Божественна воля, - веде нас до того - щоб ми зневажали (мирське) життя і зрікалися його»¹³, тобто обирали шлях спасіння.

Отже, скориставшись перекладом першої частини творів св. Єфрема ми в короткій формі розглянули лише незначну частину його христології, так би мовити вступ до основних богословських проблем 6 ст. – пояснення способу єднання в Христі божественної і людської природи в одній іпостасі. Слід сказати, що як і його сучасник св. імператор Юстиніан I Великий, антиохійський святий для розяснення рішень Халкидонського собору широко використовує передусім свідчення Святого Писання про присутність в Христі двох природ, а також часто посилається на праці св. Кирила Олександрійського і не соромиться користуватися логічними висновками з вищенаведених місць. Його богослів'я не є повністю оригінальним, але завдання яке він переслідував не вимагало якоїсь абсолютної новизни. Отцям 6 ст. було достатньо пояснити богословські напрацювання своїх попередників для того щоб в повноті розкрити православне вчення про спасіння, яке стало можливим досконалому втіленню Христа і Його незмінній єдиосущності Богу-Отцю, як Одного з Тройці.

Апологія Єфрема, архієпископа Антіохійського, (постанов) Халкидонського Собору і послання святого Лева¹⁴.

Скажи нам, друже, якщо ти прагнеш боронити свою свідомість недоторканою до будь – чого гідного осуду, то стався до цього неприхильно. Чи був час після втілення, коли втілене Сло-

¹¹ Апологія Єфрема, архієпископа Антіохійського, (постанов) Халкидонського Собору і послання святого Лева.

¹² Св. Єфрема, єпископа Антіохійського, з 3-ої книги, супроти Севера.

¹³ Там само.

¹⁴ Цей твір є одним з авторитетних ранніх патристичних свідчень вчення про дві природи у Христі і цитується отцями 6 Вселенського собору.

во, будучи Богом, не мало своєї душевної і досконалої плоті? Коли Він йшов по морських хвилях ногами, то чи зберігали ноги властивості людської природи? Але, любий друже, у людській природі Христос Бог наш діяв надприродним чином, і в Нього плоть не було відібрано і вона нікуди не зникла, чи ж не так? Бо ж і спосіб самої дії спонукає нас визнати, що плоть залишалася (незмінною) у своїй природі. Адже іти пішки, і ступати ногами, як би усе це не виглядало неймовірно, явно доводить, що дія ніг притаманна нашій природі. А тому спосіб самої дії однозначно доводить (досл. викликає, кричить) те, що плоть зберігалася у своєму первинному стані: і таке ходіння усі називають тілесним і чуттєвим: Ходіння по морських хвилях – ця річ притаманна божеству, що діє за допомогою людської плоті. Звичайно, якщо б ми сказали, що ця дія відбулася лише через плоть, то така думка була б неясною. Так само, якщо б ми ходіння (по морю) приписували б божеству, думаючи, що для нього рухатися по морю є річ звичайна, то слід було б визнати, що насправді воно (божество) рухається за допомогою ніг. Тепер же, визнаючи, що втілений Бог-Слово звершував цю дію, то спричинене плотською природою вважаймо супровідним, а все інше – природою (сутністю) надприродного божества: так що ми побачимо у цій події також дві дії. Не тому що сама дія відповідає достоїнству Бога, а тому, що Бог-Слово засвідчує своє іпостасне з'єднання, тож не слід одважуватися казати, що плоть, відтак, за своїми властивостями не була досконала, а скоріше недостатня і недосконала, Але ж так твердити означає проявляти лукавство (зло) і нечестя.

Св. Єфрема, єпископа Антіохійського, з 3-ої книги, супроти Севера ¹⁵.

Оскільки у Божественній природі ми називаємо різні властивості, наприклад, нествореність, безпочатковість, незмінюваність, неописуваність, нерухомість і все таке інше, що личить самій лише божественній сутності, то і у вольовій Божій силі присутні, як сказано у Св. Писанні, численні бажання (воління) Божі. Таким само чином думай і про душу, створену за образом Божим. Бо й вона має одну природню мислену і розумову, вольову силу, яку отримала для засвоєння і виконання божественних настанов. Ця сила, що проявляється за природою, не називається ні гріхом, ні справедливістю, а є здатністю душі бажати. Адже з цієї здатності душі, яка діє на свій власний розсуд, постають два види волі (бажань),

¹⁵ Уривок з «Книг проти Севера» цитується отцями Латеранського собору 649 р.

тобто Божественна і зла (лукава). Якщо ми схильні до виконання Божої настанови, то наша воля називається божественною не за сутністю, а за дією, а де вона (сила душі – прим.) схильна чинити послух лукавому, то воля лукавого (зла) з цілковитою слухністю називається плотською. Наприклад, розумова частина нашої природи призначена для того, щоб ми любили життя, а плотська воля – щоб ми любили (його) чуттєво, нарешті, божественна воля – щоб ми зневажали (мирське) життя і зрікалися його.

**Його ж (Єфрема) бесіда на слова апостолів:
«Він (Христос) усе спізнав, крім одного гріха»¹⁶.**

А тому Отці однодумно оспівують досконалого Христа як у божестві, так і в людстві: бо ж (Він) єдиносущний нам у будь-який спосіб (повністю, всеціло), крім лише гріха. І як одна і неподільна на Синаї сутність купини, охопленої вогнем, і сила вогню не згасала.... і сама сила вогню зовсім не шкодила кущеві (як рослині), достоту так і в єдиній особі Христа, як мені уявляється, безсумнівно присутні божественна і людська властивості. *І після іншого (за текстом)....* Ось чому подоба і прообраз Сина Божого наперед було зображено у печі, у якій перебували юнаки. Адже матеріальний вогонь не заподіював шкоди ні їм ні їхнім властивостям душі, натомість Азарій був досконалим у вогні і в людстві, так що нам до Еммануїла слід відносити Його вогонь божества, як дух, з'єднаний з душею і тілом, освятив усе це і не применшив, одначе, сутності душі і тіла.

Святого Єфрема (слово) на перлину (Мф. 6, 17)¹⁷.

Христос має досконалу подвійну природу і не втратив жодної з них; і (Він) з'явився на землі не як напівбог і не як напівлюдина вознісся на небеса. Але, можливо, деякі закинуть, мовляв Кирило у посланні до Несторія твердить, що Христос не подвійний а єдиний. Так само у другій книзі супроти Несторія (Кирило) стверджує, що (Христос) не подвійний, та й усі, що таке ж стверджують, - хіба не неясно, виходячи з їхніх переконань, що коли вони порівнюють себе з Отцями і з іншими, то між однославними влаштовують чвари і вносять їх у середовище тих людей, яким Христос залишив свій мир, а тому (такі особи) наслідують

¹⁶ Гомілія на слова Євр. 4, 15.

¹⁷ Як і наступні 5 фрагментів, можливо є неавтентичним твором св. Єфрема, однак є такими, що вцілому відповідають духу його писань.

диявола, бо ж мужів-однодумців вони огуджують немовби недругів, а самого Кирила зображують так, ніби він суперечить самому собі? Ми ж (міркуємо) не так, і хто-небудь не зовсім правильно розуміє: насправді згідно з Григорієм та іншими Отцями вкупі з Кирилом ми кажемо, що Христос подвійний у природі, і згідно з думкою того самого Кирила не подвійний іпостасно, адже Бог Слово залишився таким і після втілення.

Святого Єфрема з проповіді на перлину супроти Маркіона.

Усе, що бачиш, і огуджуєш (досл. забруднюєш, споганюєш) те нехай буде тобі свідченням: природа, пояснити яку ти не в змозі – того, що Син народжується без сімені і дві протилежності однієї іпостасі сутнісно єднаються у кожній з природ.

З проповідей великого Єфрема на (розповідь про) перлину 1.

Двома природами наділена перлина, щоб явити Христа, це (по-перше) те, що Він є Бог-Слово і (по-друге) людина, народжена від Марії. І Він не мав природи частково, бо ж не був якоюсь іншою живою істотою. З досконалого досконалий; з людини людина; з Бога Бог; з Діви Христос.

З проповіді Єфрема Сирського на (розповідь про) перлину 2.

Поглянь на перлину і побачиш, що вона містить дві природи, найсвітлішу (найблискучішу) у божестві, і білу у втіленні.

З проповіді св. Єфрема на розповідь про Каїна.

Не сумнівайся, еретику, що буде майбутній суд душ і тіл; адже доказом цього для тебе має бути те, що Содом існував і загинув (досл. помер). Засуджена (?) ж жила і померла покинутою. Ось ти дивишся на вогонь і не бачиш його. Він розгоряється, а диму не дає; гасне і не згасає, то жевріє, то знову вихоплюється: вогонь містить речовину, ні для чого непридатну. О Божа мудросте, яка караючи мовчить і повчаючи, не присутня взагалі, погрожуючи не з'являється! О сило і дія Божа, яка, ухваливши вирок, для того, що не зазнавало жодного утиску - землі Содомській, подала прооб-

раз тих майбутніх і нескінченних мук; щоб наперед показати мерзоту пороків, бо тим, хто відкидає усяку чесноту, не дається каютя. Бо коли існувала земля Содомська, тоді нечестиві гадали, що навряд чи що-небудь може трапитися, бо ж керувалися власними судженнями і думали, що їм заманеться, і були позбавлені здатності роздумувати про якусь іншу дію, пов'язану із відповідною мірою покарання. Отже, якщо на неодоушевленій землі відбувається засудження, то наскільки більшою мірою будуть засуджені люди, що чинять (гріх), керуючись лише власним розумом? *Тож нехай у тебе перед очима палає незгасний вогонь, вічний, у тебе тимчасовий; і безсмертний у тебе смертний.* (?) Відчуваймо страх перед майбутнім, дізнаючись з прикладів про смуток і страшні (муки).

Св. Єфрема, архієпископа Антіохійського, з 3-го розділу про граматику Іоана і Собор¹⁸.

Досить хибною є (нібито) істина, яка привертає до себе увагу тих людей, котрі намагаються з нею боротися; істину треба бачити наскрізь такою, що вона постає (у наших очах) як непереможна зброя і є цілком непохитна.

Жития Святых по изложению святителя Димитрия, митрополита Ростовского. Месяц июнь. - Барнаул, 2003-2005.

Карташев А. В. Вселенские Соборы. – М. 2004.

Лозінський К, прот. Святий правовірний Юстиніан I Великий (527 – 565) християнський імператор і богослов. – К. 2014.

Лурье, В. М. История Византийской философии. Формативный период.- СПб.: Аxiоma, 2006.

Migne J. P. Patrologiae Graecae Cursus Completus 221 vols. – Paris, 1857 – 1866. – Vols. 86/b. – col. 2104 – 2109.

Сидоров А. И. Св. Ефрем, патр. Антиохийский: Его жизнь, лит. деятельность и защита им Халкидонского Собора // Анастасий Синаит, прп. Избр. творения. М., 2003. С. 321-368.

1. Zhitia Sviatykh po izlozheniiu sviatitelia Dimitriia, mitropolita Rostovskoho. Mesiats iun. – Barnaul, 2003-2005.

2. Kartashev A. V. Vselenskie Sobory. – M. 2004.

3. Lozinskyi K, prot. Sviatyi pravovirnyi Iustynian I Velykyi (527 – 565) khrystyianskyi imperator i bohoslov. – K. 2014.

4. Lure, V. M. Istoriia Vizantiiskoi filosofii. Formativnyi period.- SPb.: Axioma, 2006.

5. Migne J. P. Patrologiae Graecae Cursus Completus 221 vols. – Paris, 1857 – 1866. – Vols. 86/b. – col. 2104 – 2109.

6. Sidorov A. I. Sv. Efrem, patr. Antiokhiiskii: Eho zhizn, lit. deiatelnost i zashchita im Khalkidonskoho Sobora // Anastasii Sinaït, prp. Izbr. tvoreniia. M., 2003. S. 321-368.

¹⁸ Короткий фрагмент приведенный св. Іоаном Дамаскіним як означення поняття істини.